

İslam Düşüncesi Bağlamında Tasavvufun Yeri Üzerine Bir Derkenar

Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK*

“Zeminle bir gidiyor dâimâ şevâhikınız.
Beyinle kalbi hem-âhenk edip de işlemeli.”
(Mehmet Akif Ersoy)

Özet

Tasavvuf, içsel yolculukla İslam'ın diğer düşünsel sistemini birleştiren bir ekoldür. Başka bir anlatımla, tasavvuf, Müslüman'ın yabancılaşmaya karşı tavrına verilen addır. Bu, dünyevileşme eğilimi gösteren Müslümanların istek ve arzularını asgariye indirmesine yardımcı olan ve insan ruhunu kısır döngüden uzaklaştırarak mutlak özgürlüğe kavuşturan bir sistemdir. Ne yazık ki, İslam dünyasındaki gerileme ve çözülme, tasavvufu da etkilemiştir. Bilgi eksikliğinden kaynaklanan bid'at ve hurafeler, çağdaş İslam toplumlarının ortak problemleridir. Biz bu çalışmada, bid'at ve hurafeleri tasavvuf ışığı altında ele alacağız. Umarız bu çalışma, tasavvufun anlaşılmasına katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Bid'at, Hurafe, Dünyevileşme

Abstract

Sufism is a school mixing inner journey with other branches of Islamic intellectual thought. In other words, Sufism is the name given to the attitude of Muslim against alienation to his culture. It is a system which helps Muslims to minimize secularist wishes and aspirations. Arising from lack of knowledge and ignorance, innovations (bidat) and superstitions (hurafe) are common problems of the Contemporary Muslim community. In this paper, we will examine innovations and superstitions in the light of sufism. We hope, this contributes to our understanding of Sufism.

* Yrd. Doç. Dr. HRÜ İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Key words: Sufism, Innovations, Superstitions, Secularism

Giriş

Düşünce, “dış dünyanın insan zihnine yansıması” olarak tanımlanır¹. Her dönemin, medeniyetin veya akımın kendine has özellikleri ve dayanakları olan bir zihinsel anlamlandırma süreci geçirdiği âşikârdır. Meselâ, “Yunan-Helenistik Düşünce” dediğimizde İslâm düşüncesini de etkileyen, Eflatun, Aristo, Plotinus ve diğerlerinin fikirleri üzerine inşa edilmiş bir sistemden bahsetmiş oluruz. Ya da, tarihin en eski geleneği olarak da kabul edilen “Hermetik” dersek², Mısır ve Grek geleneklerinin İskenderiye’de birleşmesinden sonra vücuda gelmiş bir düşünceyi ifade etmiş oluruz³.

O’Leary, “İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri” isimli eserinde, felsefe ve kelamdan bahsetmekte, bu konuları ele almakla beraber, “Tasavvuf” konusunu da ele almıştır. Şüphesiz, “İslam Düşüncesi”, salt tasavvuf ile izah edilip tanımlanamaz, ancak İslam düşüncesinin sütunu olarak kabul edebileceğimiz “İslam Felsefesi” ile “Kelam” konularının “Tasavvuf” tan bağımsız ele alınması düşünülemez⁴. Fakat, Ülken’in

¹ TDK Sözlük, “Düşünce” maddesi;

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.560c18d1086d91.43320883 ET:30.09.2015.

² “Hermes: Çeşitli kültürlerde değişik isimlerle anılan mitolojik veya yarı mitolojik bir şahsiyet. Dinler tarihiyle felsefe ve bilim tarihlerinde geriye doğru gidildiğinde ortak bir kutsal şahsiyetten söz edildiği görülür. Değişik gelenek ve kültürlerde farklı isimlerle anılan bu şahsiyet Greko-Latin literatüründe Hermes Trismegistos (aş. bk.) diye şöhret bulmuştur. Bu kişinin felsefe, bilim ve edebiyat tarihlerinde daha çok mitolojik veya yarı mitolojik niteliklere sahip bir şahsiyet olarak ortaya çıkmasına karşılık dinler tarihinde bir peygamberle özdeşleştirilmesi dikkat çekicidir. Bazı müellifler eski Mısır dinindeki Thoth’u, Müsevîlik’teki Uhnuh’u, Budizm’deki Buda’yı, Zerdüştilik’teki Hôşeng’i ve İslâm’daki İdrîs’i onunla birleştirmişlerdir. Meselâ Taberî ve Fahreddin er-Râzî’ye göre İbrânîler’in Uhnuh’u ile Kur’ân-ı Kerîm’deki İdrîs aynı şahıstır (Târîhu’taberî, I, 103; Mefâtîhu’l-ğayb, XXI, 233-234). Bîrûnî ise İdrîs’in Buda olabileceğini düşünmektedir (el-Âşârü’l-bâkıye, s. 188). Bazıları da birkaç Hermes’ten söz edilebileceğini ileri sürmüşlerdir (İbnü’l-Kıftî, s. 346-350). İlgili rivayetler arasındaki farklılıklara rağmen Hermes motifinin bütün kültür ve medeniyetlerde asgarî şu üç ortak özelliğe sahip bulunduğu görülmektedir: a) Bir şekilde tufanla beraber anılır; b) Bütün kültürlerde seçkin, bilgili, nebî veya velî bir kişi olarak gösterilir; c) En önemlisi bütün geleneklerde onun yüce bir makama (semâya) çıktığı düşünülür...” (TDV Ansiklopesi, Hermes Maddesi, <http://www.diyaretislamansiklopedisi.com/hermes/>, ET:30.09.2015)

³ Bkz: Kılıç, Mahmut Erol, Hermeslerin Hermesî İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce, İstanbul-2010.

⁴ Düccane Cündioğlu’nun şu tespiti önemlidir: “...Dinî yorumlarla bilimsel yorumlar arasındaki uzlaşımın mümkün kıldığı ortak dil sayesinde uzun bir süre evrene tutarlı bir dünya-görüşünden hareketle bakabildi Osmanlı. Bilincini besleyen üç kaynak da aynı dili

O’Leary’in kitabına yazdığı “birkaç söz” bölümünde “...müellif tasavvuf bahsinde menşe'lere kadar inmeyi ihmal etmiyor fakat tasavvufun da mezhep gibi teşkilatlanmış olduğunu söylerken tarikatlara dair müphem fikir vermektedir. Burada popüler olmayı ve bunun için de gündelik sağduyu açısından meseleleri acele çözmeyi en pratik yol gibi gören müellifin okuyucuya kafî derecede emin bir rehber olmadığını hatırlatmak isteriz...¹” şeklindeki tenkidi, bu yazımızın ortaya çıkış amacı olarak ele alınabilir.

Her düşüncenin teorik ve pratik bir boyutu vardır. Örneğin, tasavvuf bir düşünce iken, tarikatler, mürit-mürşit ilişkisi gibi kavramlar bu düşüncenin pratiğidir. Ya da, fıkıh ilmi İslam düşüncesinin pratik bir kurumu iken, felsefe ve mantık gibi kurumların teorisiyle hayat bulur, uygulama imkanı bulur. Bu açıdan bakarsak, “felsefe”, “kelam” ve “tasavvuf”, İslam düşüncesinin teorik boyutunun inşasının en önemli yapı taşlarıdır. Bu halde, İslam düşüncesi, islam filozofları ve düşünürlerinin fikirleri üzerine oturmuş ve oluşmuştur².

Felsefe, kelam ve tasavvufun müşterek yönü, temelde “varlık”, “bilgi” ve “metfizik” konuları üzerine görüş beyan etmiş olmalarıdır. Ancak, “yöntem” yönüyle birbirlerinden ayrılırlar. Felsefe yöntem olarak akli esas alır, nakli ikinci planda değerlendirmeye tabi tutar ve fakat nakli akılla uyum haline getirir. Kelam ise nakli esas alırken akli ikinci planda değerlendirerek, bir hususta akılla nakil tearuz ettiğinde nakli esas alır, akli ona tabi kılar³. Tasavvuf ise kendine has bir yaklaşım ile, İslam düşüncesine katkı oluşturmaktadır.

1.Tasavvuf Nedir?

Tasavvuf, dini hakkıyla yaşamaktır, diyebiliriz. Literatürde bir çok tanımı yapılmıştır. Dünyevileşmenin giderek yoğunlaştığı ve Hz.

kullanmaya başlamıştı çünkü: Hikmet (Felsefe) Kelâm (Teoloji) Tasavvuf (Mistisizm) Üç bakış-noktası da toplumsal yaşamı düzenleyen *Hukuk* (Fıkıh) yasalarıyla kendi arasındaki özenli mesafeyi korumayı beceriyordu...” Bkz:Cündioğlu, Dücane, Felsefe ve Mimarlık, İstanbul-2012.

¹ O’Leary, De Lacy, İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, s. 7.

² Filozof ve düşünür çoğu zaman eş anlamlı kullanılmakta da ise kavramsal ve anlamsal olarak farklıdır. Nitekim Türk Dil Kurumunun sözlüğüne baktığımızda filozof kavramının “felsefe yapan kimse”, düşünürün ise “bir konu hakkında kendine özgü fikirleri olan kimse” olarak tanımlamaya tabi tutulmuştur (Bkz.www.tdk.gov.tr) Bu bağlamda, felsefe, düşüncenin bir parçasıdır. Düşünce dediğimiz zaman, felsefeyi de içine alan bir sistemden bahsetmiş oluruz.

³ Felsefe, varlık ve bilgi nazariyesi hakkında akıl ölçüleriyle değerlendirirken, Kelam ise Nakli yani Kur’an ve Sünneti temel referans olarak ele alır. Bizim bu hususu genişçe ele almamız çalışmamızın amacını aşacağından tasavvufun İslam Düşüncesindeki yeri ve konumunu belirtmekle yetineceğiz.

Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde, dünyevî yaşama doğru yönelen bu akışın önünü, sünneti yaşamak ancak kesebilirdi. İşte tasavvufun bu şekilde ortaya çıkışının tek gayesi vardı, o da Kur'ân ve sünnete uygun yaşam biçiminin samimi olarak hayata geçirilmesinden başka bir şey değildir.

Tasavvuf, insan ruhunun Yaratıcı Kudretle doğrudan ilgi kurmasına yönelik evrensel özlem ve iştiyakın sürekli ve değişmez belirlişidir. Bir diğer ifade ile Yaratıcıyı vasitasızca sezmek veya Yaratıcı Kudretle ilişkin doğrudan tecrübelerle sahip olmaktır.¹

Sufilere, yani tasavvufa uygun yaşayan kimselere göre², hakikat Allah'ın özel bir yönüdür. Öyle ki insan hiçbir zaman onu tam anlamıyla kavrayamaz. İslâm'ın bir bütün olarak yaşamayı ifade eden şeriat³, dini, ahlaki ve hukuki tüm kuralları ihata eder. Bu yönüyle “görünür” olan şeriat, dinin yaşam biçimidir. Ancak, şeriatın varlığa dönük bu pratik yönüne karşılık; hakikat, varlığın bilinmeyen yanına dönük bilgidir. Şeriatın anlaşılması, güncel problemleri çözmek için sıradan bir insaninkinden başka bir özel meleke gerektirmezken, hakikatın anlaşılması, sadece peygamberlere nasip olan özel bir yeteneği gerektirir.⁴ Bu anlamda, şeriat dışı dönük iken, hakikata ulaşma yolu içe dönük bir yöntem içermektedir. Yine hakikat arayışının hikayesi, insanın varlık gayesini tahkik serüvenidir.

Hz.Peygamber'in vahiy alması ve O'nunla irtibat halinde olması, tabiatı itibariyle tamamen özel bir tecrübedir⁵. Bu irtibatın kurulması ile varlığın anlamlandırılmasının (hakikatın tahkikinin) mümkün olacağını düşünen mutasavvıflar, kendi durumlarına göre “rabıta” kurmanın peşindedirler.

¹ Öztürk, Yaşar Nuri, Sünnet, s. 41.

² Sufi kelimesinin nerden kaynaklandığına dair çok şeyler yazılmıştır. Biz bu husustaki spekülasyonlara girmeden sadece kelimenin nereden kaynaklandığı üzerinde kısaca bilgi vererek yetineceğiz. Burada konumuza ışık tutacak verileri sunmaya çalışacağız. Bir rivayete göre, Sûf, Arapça koyun yünü demektir. İlk zamanlarda dünyadan el çekmiş, bir köşede ve yalnız yaşamayı seçmiş zahidler yalnız yünden yapılmış elbise giyerlerdi. Bu durumda zahidlere sufi adı verilmesine böyle elbise giyinmiş olmaları sebep olmuştur. Bir başka rivayette sûfi kelimesinin aslı, kalb safveti anlamına gelen “sâfâ”dır. Bunlar kalblerini masivadan temizledikleri için sufi ismini almışlardır. Bir başka görüşe göre ise, sûfilerin Suffe ehline benzemeleri kendilerine bu ismin verilmesini gerektirmiştir. Bu hususta daha başka iddialar olmasına rağmen biz bu kadarıyla yetineceğiz çünkü iddiaların bu hususa açıklık getireceği düşüncesinde değiliz. Bkz. Hucvuri; Keşfü'lMahcub ve Kuşeyri Risalesi.

³ İslam Ansiklopedisi, TDV, C.38, s. 572.

⁴ M.M Şerif, İslam Düşünce Tarihi, s. 356-357.

⁵ Derin, Süleyman,İngiliz Oryantalizmi ve İslam s. 231.

Gerçekten, normal yaşantımızda bile kafamıza takılan dūnvevī problemleri çözen insan nasıl zihinsel bir rahatlama yaşıyorsa, “hakikat” peşinde koşan insan da hakikatı müşahede edebilirse tatmin olabilecektir. Hz. Peygamber’in “Nefsini bilen Rabbini bilir”¹ şeklindeki hadisi tam da bu belirttiğimiz arayışın hem yöntemini hem de gerekçesini içermektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan “ben kimim?” sorusunda, felsefeden ve kelamdan farklı olarak tasavvuf belirttiğimiz hadisten yola çıkarak; şu şekilde öz bir bilgi verebiliriz: İnsanın manevi yükselişi fitratında mevcut olan ilahi cevheri tanımasıyla mümkündür. İnsan, bu sayede yani bu ilahi cevheri maddi unsurlardan arıtmayla hakikata ulaşabilir. Nefsin insan bedenine girmesiyle yani özgür olan ilahi cevherden ayrılıp, beden kafesine girmesiyle kısıtlanmış haldedir. Bedenin etkili olmasıyla ilahi cevher olan nefis, atıl kalırken nefsin asli benliğine dönmesiyle manevi açılım elde edilmektedir. Bu nedenle tasavvuf, ibadetleri hakkıyla yerine getirdikten sonra nefsi maddi engellerden arıtmak suretiyle açılımın oluşmasıdır. Bu manada Yunus Emre’nin “**Şeriat, tarikat yoldur varana/ Hakikat, marifet andan içeru**”² beyiti tam da ifade etmek istediğimizdir.

Bir insan, basiretli olup varlığa bu şekilde bakmalıdır. İnsan, uyanık ve derin düşünceye sahipse akli delillerle yahut da İslam prensiplerine uymakla, kesinlikle inanır ki, bir Rab vardır ve bu Rab, bütün kullara hakimdir. Vesileleri, sebepleri ve her şeyi yaratan odur. İşte böylesi insanın kalbinde Allah’a karşı eğilim duygusu belirmeye başlar. Dileklerini O’na iletir ve yalnız ona ibadet eder.³

Bu manada, tasavvuf, yabancılaşmış yerinden ve yuvasından koparak dünyaya gelmiş insanın bu yabancılaşmasını, Allah’a vuslatla çözme yolunu önermektedir. Bu da dünyada iken saadete erme yolunu açmaktadır. Genel olarak saadet iki yolla sağlanmaktadır:

(1) Hayvani mizaçlardan tam olarak tecrit olmak, bu nefsi tamamen yok etmeye yöneliktir.

(2) Hayvani mizacı ıslah ederek onu murakebe etmektir. Yani nefsi ruhun emrine vermektir. Bu yol, ehl-i kemalin yoludur. Çünkü nefsin ölümüyle insan belki sorumluluk alanından soyutlanır dolayısıyla insan, insan olma özelliğini kaybedebilir. Oysa bu ikinci yol, tasavvufun ideal yoludur.⁴

¹ Aclunî, Keşfü’l-Hâfâ, cilt,2 say. 262, hadis no: 2532.

² Miftahu’l-Kulub, Akpınar yay. Haz. Abdülkadir Akçiçek, s. 28.

³ Dehlevî, Şah Veliyullah, Hüccetullahi’l- Baliğa, s. 358-359.

⁴ Dehlevî, Şah Veliyullah,Hüccetullahi’l-Baliğa, s. 58.

Mutasavvıf, sūfiye kendini nispet eden demektir. Bunların bir kısmı zâhiddir, yani bizzat hayatında tasavvufi ahlakı yaşamıştır. Fakat bir kısmı zâhid değildir, yalnızca zuhdün nazariyesini yapmıştır. Bu suretle zühd, bir hareket noktası olmak üzere, başlı başına bir metafizik vücuda getirir. Bu metafizik çeşitli dereceler kateder ki, onları üç dereceye ayırabiliriz:

(1) Vahdet-i Şuhûd: Burada sufi yalnız psikolojik bir ruhi halet kabul eder. Fakat eşyanın aslında birbirinden ve Allah'ın âlemden ayrılığına kanidir. İlk mutasavvıflar bu zümreye girer.

(2) Vahdet-i Kūsûd: Yani iradelerin birleşmesidir ki, burada sūfi yalnız bir tasavvur birliği değil, insanlar arasında bir irade birliği görür. Nihayet insanın isteği ve dileği Allah'ın isteği ve dileği olmuştur. Fakat yine Allah ve alem ikiliği devam eder.

(3) Vahdet-i Vücûd: Burada tasavvur ve irade bakımından olduğu gibi, varlık bakımından da birlik kabul edilmiştir. Bu tasavvufun son ve en mükemmel şeklidir. Son büyük mistiklerin çoğu vahdet-i vücûdudur. Muhyiddin Arabî, Feridüddin Attar, Mevlânâ gibi.

2.Tasavvuf Dönemleri

Tasavvuf bizatihi peygamberimizin yaşamında mevcuttur. Zühd ve İhlâs, peygamberimizin yaşamının parçasıydı. Onun en önemli hedeflerinden birisi insanı dünyevi istek ve arzularının hızını kesmek aşırı istek ve arzuların önüne geçmekti. Esasen Kur'ân'da bu hususla ilgili çok referanslar vardır¹.

Sûfilerin ameli zühdünden doğarak hususi bir kainat görüşünü sistemleştirmek suretiyle tasavvuf halini alan ve kendi ahlak ve siyasetini tatbik kalktığı zaman teşkilatlanma yoluna girdi. Bu suretle tasavvuf hareketleri belli aşamalardan sonra tarikatlar şeklini aldı. Örneğin Abdülkadir Geylani'yi takip edenlere Kâdirî, Bahaeddin Nakşibend yolunu tutanlara Nakşibendî dendiği gibi bu böylece devam etmiştir². Tasavvufu tarihi seyri içinde ele alacak olursak bunu üç devre içinde mütalaa edebiliriz: Zühd Dönemi, Tasavvuf Dönemi ve Tarikatler Dönemi. Zühd Dönemi, Asr-ı Saadetten II. Asrın sonlarına kadar devam eden dönemdir ki buna Hz. Muhammed'in hayatı, ashab-ı kiramın hayatı ve tabiin devrini dahil edebiliriz. Tasavvuf dönemi, hicri III. Asır ile IV. hicri asrı kapsayan dönemlerdir ki bu dönemde, büyük mutasavvıfların yetiştiğini görmekteyiz. Tarikat Dönemi ise, h.VI. ve VIII. Asırları kapsayan ve artık tarikatların

¹ A'la, 14-15; İnşikak, 28; Müzemmmil, 8; Hadid, 29.

² Ülken, Hilmi Ziya, İslam Düşüncesi, s. 154.

bütün yönleriyle teşekkül ettiği dönemlerdir¹. Peygamberimizle başlayan bu serüven h. VIII. Asra kadar çeşitli badirelerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Ashâb ve tabînin yaşadıkları birinci ve ikinci asrın ilk yarısında henüz sûfi kelimesine rastlanmamaktadır. Ancak bazılarının âbid, zâhid, fâkih, nüssâk, kassâs adlarıyla ün kazandıklarını biliyoruz.

3-Tasavvufun Mahiyeti ve Etkileri.

Tasavvuf düşüncesi, hiç şüphesiz bir insan modeli öngörmekle ve buna uygun insan yetiştirmekle hem teorik hem de pratik olarak “İslam düşüncesi” içinde yer bulmaktadır.

Tasavvufun tahalluk ve tahakkuk olmak üzere iki boyutu vardır. Tahalluk, tasavvufun eğitim boyutudur. Tasavvufî hayat, tarikat, manevî makamlar, seyr u sülûk ve âdâb gibi konuları kapsar. Tahakkuk ise tasavvufun ma'rifet, işaret ve bilgi boyutudur. Bu da insanın ma'nevî eğitim sayesinde ahlâk ve takvâ açısından yükselişi ve Allah'a yaklaşması sonucu kâinattaki bazı ilahî sırlara ait elde ettiği bilgilerdir.

Nitekim Kur'ân'daki: "Allah'tan korkun Allah size öğretsin"² ayeti takvanın bir takım manevî bilgilere erme vesilesi olduğuna işaret etmektedir. Bir kudsî hadisteki: "Kulum bana nafilelerle yaklaşımaya devam eder. Hatta ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı... olurum"³ ibareleri, kulluk ve nafîle ibadet ile insanın kâinattaki ilahî kudretin etkisini anlamaya başlayacağını anlatmaktadır. Aslında ehl-i sünnet inancına göre bütün insanların fiillerinin gerçek mutasarrıf ve hâlikı Allah'tır. Ancak insanlar gözlerindeki dünya ve mâsivâ perdesi sebebiyle bunu görememektedir. Yani bir başka ifade ile herkesin gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı Allah'tır. Çünkü bütün fiillerde yaratıcı O'dur. İnsanlar bu gerçeği nafilâ ibadetlerle Hakk'ın sevgilisi olacak konuma geldikleri zaman farkedebilirler. Kur'ân'da Allah'ın, kulların fiillerini kendine izafe etmesi bundandır. Nitekim "Onları siz öldürmediniz, Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, Allah attı."⁴ buyrulur. "Bildikleriyle amel edene Allah bilmediklerini öğretir"⁵ hadisinde de aynı konuya işaret edilmektedir.

Tasavvufun bu iki özeliği tasavvufî hayat ve tasavvufî düşünce olmak üzere iki mertebenin meydana gelmesini sağlamıştır. Bunların ikisi

¹ Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 87-157; Ayrıca bkz. Ebu'l-A'la Afifi; Tasavvuf, İslamda Manevi hayat, s. 76-90.

² Bakara, 2/282.

³ Buhari, Rikak, 38.

⁴ Enfal, 8/17.

⁵ Hilyetü'l-evliya, X, 15.

de birbirine bağlı olmakla birlikte; aslolan kulluğa yardımcı tasavvufî hayattır.

Tasavvuf, İslam düşüncesinde metafizik ve sosyo-psikolojik olarak iki yönden derinlikli olarak etki etmiştir. Buna göre, oluşun tarikatların bu cihetlerden, birey, toplum ve devletler üzerinde etkiler bıraktığı açıktır. Örneğin Mevlânâ'nın görüşlerinin bugün dahi tüm dünyayı etkilediği ortadadır. Mesnevi'nin, F.S.Mehmet'in bizzat tasarrufu ile Camilerde okunması¹ veya, K.Sultan Süleyman'ın Mesnevi okuması sebebiyle Şeyhülislam Çivitzade Muhyiddin Mehmet Efendi'nin kendisini tenkit etmesi üzerine, bu tenkitin haksız ve hatalı olduğunu düşünen Padişah'ın onu görevden alması tasavvufun etkisine bir örnek olarak kabul edilebilir². Bu konuda Barkan'ın tarikatların İmparatorluk üzerindeki ve eğitim üzerindeki etkilerine dair tespitleri ilginçtir³.

Tasavvuf'un kendi simgesel dil üretimi sonucunda ortaya çıkan "tasavvuf edebiyatı", halen cari bir alandır. Ahmet Yesevi ve Yunus Emre bunun en önemli isimleridir. Ülken'in belirttiği üzere, **"...Tasavvufta, görünüşlerden, bu görünüşün altındaki gerçek varlığa ulaşmak fikri vardır ama hakikate ulaştıktan sonra yeniden dünyaya varlığa geri dönmek; olgunluğa ulaşmamış bir kimse olarak günlük hayata ve insanların arasına girmek fikri de vardır. İslam mutasavvıfları bunu 'terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i terk' sözleriyle dile getirirler. Burada çeşitli ve karşıt aşamalardan geçerek daha yüksek bir düzeye ulaşmayı ve yeniden dünyaya dönüşü öngören diyalektik bir manevi ilerleyiş söz konusudur"**⁴. Bu fikir, bize Hegel'in "inkârın inkârı"⁵ fikrini anımsatmaktadır.

Tasavvufta olgun insan olma yollarından biri de aşk yoludur. Hatta aşk, yolların en kısa olanıdır⁶. "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeye muhabbet ettiğim için mahlûkatı yarattım"⁷Kudsi hadisindeki ilâhî sevgi, taayyunât içinde yalnız sevenlerde, yani âşık olanlarda meydana gelir. Âşıkın sevgilisine âşık olması da işte bu sevgi sebebiyledir. Topçu'nun **"aklın şüphesi var, aşkın şüphesi yoktur"**⁸ şeklindeki yaklaşımının temelinde yatan tasavvufî düşüncenin bizzat kendisidir.

¹ Öngören, Reşat, "Mevlana'nın Osmanlı'ya Etkileri", s. 51.

² Öngören, s. 52.

³ Bkz.Barkan, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 47 vd.

⁴ Ülken, İslam Düşüncesi, s. 23.

⁵"Negation de la negation" yani her olgunun bir yadsımasından doğması ilkesi.

⁶ Mehmet Demirci, Yunus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi, s. 16.

⁷ Hadîsin sıhhati hakkında bkz: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs, ammâ 'šteherâ mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, 4. bs., Beyrut 1405, II, 132.

⁸ Topçu, Nurettin, İslâm ve İnsan: Mevlânâ ve Tasavvuf, s. 34.

Kur'ân-ı Kerîm, vahyi dışlayarak¹ her türlü çözümü akıldan beklemenin insanı hevâya esir edeceğini ve bunun da insanı subjektif çatışmalara yenik düşürerek birtakım rahatsızlıklara yol açacağını ifade etmektedir². İbn Atâ ,akıl, sâdece kulluğun nasıl yapılacağını temin eden bir âlettir, demektedir³. İmam Rabbânî ise, Allah Teâlâ'nın varlığı, sıfatları, Peygamberler, vahiy, meleklerin mâsumiyeti, cennet ve cehennem, ebedî mutluluk ve ezâ, dînin bize açıkladığı diğer gerçekleri akılla bulabilmek mümkün değildir. Peygamberlerin bildirmesi dışında akıl bu gerçeklere ulaşabilme gücüne sâhip değildir, der⁴. Bu yaklaşım bize Tolstoy'un "Akıl bana hiçbir şey öğretmedi, bildiğim her şey bana kalp vâsıtasıyla bildirildi"⁵ sözünü hatırlatmaktadır.

Sonuç

Tasavvuf ve tarikatler, aslında zaman içinde dünyevîleşen Müslümanları bu istek ve arzularını asgariye indirerek yaşamaya davet etmektedirler. Ancak tasavvufu sadece bu şekilde anlamak ve dondurmak da mümkün değildir. İnsan maddi ve manevi yönüyle yaratılmış maddi yönüyle sınırlı oysa manevî yönüyle sınırsız yükselme şansına sahiptir. Bu yükselişin, beraberinde, varlığa, hayata, bireye, topluma ve devlete dair kendine özgü düşünceler üretilmesine sebep olduğu gayet net bir durumdur.

Modern anlamda, "doğal insan hakkı" kavramının "iki cihan bedbahtı, kim gönül yıkar ise" sözünden çok da ileri gidebilmiş değildir. Günümüz bazı mutasavvıfların tasavvufu anlayış biçimini değerlendirme dışı bırakırsak, özü itibarıyla tasavvuf özellikle yabancılaşmaya karşı bir tavrın adıdır. Yani insanın kendisine ve varlık gayesine yabancılaşması. Yabancılaşmadan kastımız İslâm dışı değerlerin islâm'ı yozlaştırmasıdır. Öte yandan tasavvufun en önemli faaliyetlerinden biri de insan ruhunu kısır döngüden uzaklaştırarak mutlak özgürlüğe kavuşturmasıdır. Bu bağlamda tasavvuf özgür olabilmenin adıdır. Yaratıcı kudreti vasıtasızca sezme veya o güçle ilgili doğrudan tecrübelerle sahip olabilmektir denebilir.

Ruhî yükselişin engellerinden birisi ve belki de en önemlisi, dünyevîleşmektir. Müslümanların maalesef teveccüh ettikleri bu tercih İslâm'ı temel hedeflerinden saptırmıştır. İşin en acı tarafı da ister farkında olsun ister olmasın insanlarımızın bu aldatmacaya kanmış olmalarıdır. İşin

¹ Kehf, 18/28, Kasas, 28/50, Sad, 38/26.

² Yaşar Nuri Öztürk, Temel, s. 169.

³ Ebûbekir Muhammed Kelâbâzî, Taarruf Doğu Devrinde Tasavvuf, s. 94.

⁴ Ahmed b. Abdülâhad el-Fârûkî es-Serhendî İmam-ı Rabbânî, el-Mektûbât, I-III, III, 30, (Mektup: 23) Abdülhak Ensârî, Şeriat ve Tasavvuf, s. 108.

⁵ Romain Rolland, Tolstoy Hayatı, s. 54.

tuhaf bir yönü de tasavvuf sanki İslâm'ın tefekkür yönünü pasifleştiren ve sonradan ihdas edilmiş bidatleri besleyen bir yapı olarak insanlara lanse edilmiştir. Oysa tasavvuf aksiyon hareketi olup pasifliği asla kabul etmez. Bu nedenle de Osho'nun "*Pasif tipte biri olduğunı hissediyorsan Zen'i (trans hali) takip edip, pasifliğin derinliklerine doğru ilerlemeye başlarsan bir gün gelir, orta noktaya varırsın. Aktif, enerjik, pozitif biri olduğunı hissediyorsan ve sessiz oturmak sana zor, gereksiz yere bir işkence geliyorsa o zaman tasavvuf yolunu takip et.*"¹ şeklindeki tespitine katılmamak mümkün değildir. Günümüzdeki ekseri uygulamanın aksine önceki dönemlerde tasavvufa girmeyi arzu edenler için ciddî kriterler aranmaktaydı. Aksi halde müridin kendisinde görülen bir takım halleri farklı yorumlayarak, umulandan başka yöne sevk olması mümkündür.

İslâm dünyasında gerileme ve çözülme başlayınca bütün ilimler, düşünceler ve kurumlar bundan nasibini almıştır. Tasavvuf kurumların parlaklığını kaybettiği dönemde, şüphesiz İslam düşüncesi ve bu mefkurenin diğer sütunlarında "sıkıntılı" bir süreç yaşadığını söyleyebiliriz. Hali hazırda, tasavvufî hayatın içinde bulunduğu öne sürülen bid'at ve hurafeler aslında İslâm toplunun ortak problemidir. Tasavvuf, ya da başka İslâmî çevrelerde görülen bir takım bid'at ve hurafelerin temel sebebi bilgi eksikliğidir. Çünkü bugün insanlarda manevi hayata ilgi, bilginin çok önündedir. Bu ilgiyi doyurup iyiye kanalize edecek gerekli kurumlar olmadığı ve dinî bilgilenmede problemler olduğu için insanlar din adına çoğu zaman hurafelere takılıp kalmaktadır. Hurafe ve bid'atin tek sebebi vardır o da cehalettir. Ehl-i sünnet çizgisinde müteşerri' ve cehaletten kurtulmayı görev sayan tarikatler hurafelerle mücadele etmektedir. Nitekim XIX. yüzyılda başta Nakşbendiyye'nin Halidiyye kolu olmak üzere pek çok tarikat, ilim ve medrese çevrelerinin de desteğiyle bir tecdid, yenilenme ve ıslahat hareketi başlatmışlardır. Bu yönüyle bile, tasavvuf düşüncesinin ve kurumlarının, İslam düşüncesinin tekrar terakki etmesi için çabaladığı açıktır.

Bugün Batı'da –ruh hastalıklarının tedavisinde sūfî menkıbelerinin kullanıldığına ilişkin bir takım yayınlar göze çarpmaktadır. Bu da bize bunların bir takım fonksiyonlar icra edebilecek önemini göstermektedir. Önemli olan sap-saman ile danenin birbirine karışmamasıdır. Bugün gerek menkıbeleri nakledenler, gerekse okuyup dinleyenler, zaman zaman ana hedefi birbirine karıştırdıklarından problemler doğmaktadır. Yerine göre kullanılır ve dînî bir nass gibi görülmezse menkıbelerin de yararlı olabileceğinde şüphe yoktur.

¹ Osho, *Sufizm Üzerine Konuşmalar*, s. 45-46.

“Bu dünyayı üzerine inşaat yaptığınız değil fakat üzerinden geçtiğiniz bir köprü edinin” şeklindeki Hasan Basri Hazretlerinin yaklaşımı, tüm tüketime dayalı hayat tarzlarını redde yeter sebeptir. Hz.Peygamber’in “Bir ağacın altında gölgelendim ve gidiyorum”¹ şeklindeki ifadesi günümüzün düşünce dünyasında en çok ihtiyacımız olan yaklaşımdır, ya da “kulum ancak nafilerle bana yaklaşır ve onu severim. Ben kulumu sevdiğim vakit onun kulağı, gözü, eli, ayağı ve dili olurum. O benimle iştir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür ve benimle konuşur”² şeklindeki kudsî hadisten anlaşıldığı tasavvufun da temeli olan ve dinin gereği olan bu yaklaşım, aslında en büyük etkiyi içeren bir yaşam biçimi öngörmektedir.

Tasavvufun içsel yolculuğu içeren ve varlığı anlamlandırmayı bu biçimde bir yol ile sağlanabileceğini öngören düşünsel sistemi ile islâmî düşüncenin diğer unsurlarını bünyesinde barındırarak mezceden İkbâl’in bir sözü ile yazımızı noktalamak istiyoruz. Ki bu söz, meselenin künhüne dair söylenebilecek en özlü ifadedir:

**“Akıl, sapasağlam bir görüş verdi bana.
Aşk, gönül dünyâsından söz etmeyi öğretti bana”³**

Kaynakça

- Abdülhak Ensârî, Şerîat ve Tasavvuf, çev.: Yusuf Yazar) Ankara 1991.
 Ahmed b. Abdülahad el-Fârûkî es-Serhendî İmam-ı Rabbânî, el-Mektûbât, I-III, İstanbul 1963.
 Barkan, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri, Ankara 2013.
 Cündioğlu, Düccane, Felsefe ve Mimarlık, İstanbul 2012.
 Demirci, Mehmet Yûnus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi, Ankara 1991 .
 Ebûbekir Muhammed Kelâbâzî, Taarruf Doğu Devrinde Tasavvuf, Çev.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1992.
 M.M.Şerif, İslam Düşünce Tarihi, İstanbul 1990.
 Kılıç, Mahmut Erol, Hermeslerin Hermesî İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce, İstanbul-2010.
 Muhammed İkbâl, Bâl-i Cibrîl: Cebrail’in Kanadı, çev:Yusuf Salih Karaca. İstanbul 1983.
 O’Leary, De Lacy, İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, Ankara,1971.
 Öngören, Reşit, “Mevlana’nın Osmanlı’ya Etkileri” İ.Ü.İlahiyat Fakültesi, Sayı:16, Yıl:2007.
 Öztürk, Yaşar Nuri, Kur’ân’ın Temel Kavramları, İstanbul 1999.

¹ Tirmizi, Zühd, 44.

² Buhari, Rikak, 38.

³ İkbâl, Cebrâil’in Kanadı, s. 68.

- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, y.y., t.y.
Romain Rolland, Tolstoy Hayatı, Çev:Tahsin Yücel, İstanbul 1969.
Şah Velîyullah Dehlevî, Hücetullahî'l-Baliğâ, Çev:Ali Genceli
İstanbul, 1971.
Topçu, Nurettin, İslâm ve İnsan: Mevlânâ ve Tasavvuf, İstanbul 1998.
Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler, İstanbul 1994.
Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (İnternet: www.tdk.gov.tr) ET:29.09.2015
Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İnternet:
www.diyaneislamansiklopedisi.com) ET:30.09.2015
Osho, Sır, 2009.
Ebu'l Ala Afîfî, Tasavvuf, İstanbul 1996.